

MARXISM ȘI NAȚIONALISM. O NOUĂ ÎNTÂLNIRE RATATĂ

CĂLIN COTOI*

ABSTRACT

MARXISM AND NATIONALISM. A NEW FAILED MEETING

The issue of the various interconnections between the discourses on national self and leftist ideologies has long been an important part of the theoretical preoccupations regarding Central and Eastern Europe. The argument of Anton Allaha's paper is developed in terms of class consciousness and false consciousness and explores their role in the creation of ethnic entrepreneurs and, implicitly, of ethno-nationalism. However, what is missing is the coupling of the analysis of the formation of subjectivities – ethnic and national – with the analysis of the context they are built in.

Key words: nationalism, post-socialism, class consciousness, cultural hegemony, ideology, post-colonialism, ethnic entrepreneurs

Problema diverselor interconexiuni dintre sinele național, tematizat științific, și ideologiile de stânga este, de mult timp, o parte importantă a preocupărilor teoretice privitoare la Europa Centrală și Răsăriteană. Începând cu adoptarea ideologiei oficiale a „conținutului socialist în formă națională” din Rusia stalinistă, până la numeroasele variante ale național comunismului din Europa de Est, există un corpus teoretic amplu și bine documentat, centrat pe potențialul legitimator al ideologiilor naționaliste în țările socialiste.

Abordarea lui Anton Allaha se diferențiază însă de tipurile de abordare istorice și antropologice de mai sus, propunându-și, ambițios, să descopere o definiție comprehensivă a naționalismului în varianta sa etnică, prin intermediul unei analize de clasă neomarxiste. Marxismul nu mai este obiect de analiză în desfășurarea lui politico-economică și istorică, în calitate de „really existing socialism” (Bahro 1979), ci constituie un instrument de analiză și interpretare a zonelor postsocialiste și postcoloniale. O primă problemă interesantă, ce ține de poziționarea subiectului investigator și teoretizant, transpare chiar din faptul că

* Address correspondence to Calin Cotoi: lector doctor la Facultatea de Sociologie, Univ. din București, România, e-mail: calinnicolae.cotoi@g.unibuc.ro

sociologul canadian investighează naționalisme și tipologii în zone geografice unde elitele politice se reclamau de la aparatul investigator folosit de sociolog. Tot de aici apare ca un pic pripită compararea naționalismului statelor postcoloniale cu al celor postsocialiste. Dar comparația poate fi, bineînțeles, una fecundă și chiar aparatul conceptual neomarxist, în diversitatea lui, poate crea perspective proaspete în studierea națiunilor și a naționalismului.

Din păcate însă, lipsa de sensibilitate față de istoria fenomenelor investigate se face simțită, insidios, pe parcursul întregului text și duce, în final, la reproducerea unor dihotomii esențializate ce blochează înțelegerea etnicității și a naționalismului ca fenomene, în același timp, locale și globale. Micul excurs etimologic pe care ni-l propune savantul canadian, foarte condensat, este o mostră de prezentism. După ce ne spune că termenul englez *nation* provine din latinescul *nasci* (a se naște), trece direct la accepția „grecească” a termenului, unde etnicitatea și naționalitatea sunt topite în termenul *ethnikos*. Ceea ce nu se potrivește cu folosirea termenului în regiunea Caraibelor, dar nu este irelevant pentru statele postsocialiste din Europa Răsăriteană și Asia Centrală (sic!) (Allahar 2009: 3). Prezentarea aceasta ar da frisoane oricărui istoric. Modificările semantismului termenului sau ale realităților sociopolitice subsumate unei sintagme identice ne-ar permite o mai bună înțelegere a fenomenului investigat. Altfel, nu poate fi decât uimitor faptul că termenul latinesc a trecut – când? cum? de ce? – în limba engleză și că „grecii” – cine or fi fiind și aceștia! – îl folosesc, peste milenii, cu aceeași semnificație pe care o preiau, diferit, caraibienii și est-europenii! Dar este vorba, probabil, de o mică analiză etimologică, ce, chiar lipsind, nu ar periclita argumentația autorului.

Allahar își situează argumentația în cadrul teoretic al unei analize de clasă neomarxiste, nonreducționiste, conform căreia „conștiința și politica etnonațională pot fi înțelese mai bine dacă reușim să trasăm interesele de clasă concrete și motivele promotorilor lor” (Allahar 2009: 3–4). Punctul de plecare este unul interesant, solid și promite o analiză nuanțată, situată teoretic și deci autoreflexivă. Renunțând la reducționismul analizelor marxiste asupra naționalismului – pe care acestea îl au în comun cu teoriile modernizării –, sociologul canadian analizează, cu subtilitate, problematica conștiinței de clasă și a falsei conștiințe, în legătură cu naționalismul etnic și apariția antreprenorilor etnici. Allahar avertizează împotriva „reducționismului de clasă” al marxismului ortodox, ce nu ia în calcul faptul că „în momente diferite, populații și grupuri diferite vor valoriza aspectele culturale și simbolice ale identității de grup mai mult decât câștigurile economice și politice calculate rațional, ce pot fi derivate (sau pierdute) prin urmărirea intereselor de clasă” (Allahar 2009: 5). Prezentarea pare să cadă aici peste ruptura, teoretizată în studiile asupra națiunii și naționalismului de către Anthony Smith, între abordarea modernistă și cea primordialistă (Smith 1999). Smith face o taxonomie a abordărilor științifice asupra naționalismelor și a națiunilor și una, mai puțin reușită, asupra naționalismelor propriu-zise. Allahar nu se poziționează teoretic în

vreuna din categoriile create de Anthony Smith, dar folosește argumente din toate. Această strategie are avantaje incontestabile, dar prezintă și pericolul unei poziționări teoretice neclare, ce nu poate fi salvată de un neomarxism autodeclarat.

Vechile dihotomii între naționalismele „civice” și „etnice”, „vestice” și „estice” etc. reapar în textul sociologului canadian. Astfel, Allahar creează ierarhii axiologice și cronologice între naționalismele civic și etnic, fără să dea nicio explicație. Din punct de vedere al istoriei acestor concepte antinomice asimetrice, încă de la primele diferențieri create între „civic” și „etnic”, în timpul disputei franco-germane asupra Alsaciei și Lorenei, personalizată prin disputa dintre Renan și von Trietschke, există o puternică încărcătură ideologică a acestei dihotomii. Este ciudat că, după un interesant capitol privind falsa conștiință, Allahar, reia, necritic, un exemplu aproape clasic de ideologie, cel al diferențierii dintre „civic” și „etnic” (Allahar 2009: 10). După aceasta însă, ne spune că pentru Caucaz și Caraibe lucrurile stau altfel, existând o combinație între etnic și civic, articulată prin intermediul antreprenorilor etnici. Explicație interesantă, dar care, rămânând localizată geografic astfel, nu face decât să adauge și orientalismul ideologemului anterior. În tot textul se păstrează, de altfel, tensiunea dintre perspectiva modernist-marxistă și cea etno-simbolistă sau chiar primordialistă asupra naționalismului etnic. Din păcate, marxismul, așa cum este folosit aici, nu se diferențiază de teoriile modernizării à la W.W. Rostow și nu poate explica etnicitatea sau naționalismul decât în mod strict instrumental. Corecturile aduse, prin intermediul citatelor din Anthony Smith, reducăționismului instrumentalismului marxist nu se leagă în chip organic de restul argumentației.

Argumentul textului lui Anton Allahar se joacă la nivelul analizei conștiinței de clasă și al falsei conștiințe, în crearea antreprenorilor etnici și, implicit, a etno-naționalismului. Ce lipsește însă este, în viziunea mea, o cuplare a analizei formării subiectivităților cu cea a contextului de economie politică în care se constituie acestea. Nu insist asupra scrierilor privind schimbările capitalismului contemporan și a relațiilor lui cu schimbările cultural-identitare (Jameson 1991, Harvey 1989). Este ciudat însă că, în toată discuția despre conștiința de clasă, lipsesc orice referire la Antonio Gramsci și orice încercare de deconstrucție a naționalismelor metodologice inerente aparatului conceptual al științelor sociale (Handler 1985, Handler 1988).

Este adevărat că noțiunea de hegemonie, preluată din scrierile lui Antonio Gramsci, deși intrată deja în vocabularul uzual al științelor sociale, își păstrează o mare doză de ambiguitate (Williams 1977, Comaroff și Comaroff 1991). În ultimul timp, ea s-a transformat într-un soi de „multitrop” ce acoperă o zonă vastă și vagă a contra-tendințelor și rezistențelor, sociologii și antropologii preferând, deseori, discuțiile despre „contra-hegemonii”, în defavoarea celor despre hegemonii. Tendința de a analiza, uneori rafinat și adecvat, alteori simplist și ideologic, rezistențele la modernitate/modernizare sau, ceva mai recent, la globalizare, în cadrul poststructuralismului antropologic, a dus la popularitatea crescândă a savantului și militantului comunist italian.

Pornind de la interpretarea dată de Raymond Williams, din interiorul tradiției studiilor culturale, hegemonia ar reprezenta sistemul dominant de semnificații și valori trăite, de relații și practici semnificative, ce dau formă și contur realității sociale cotidiene (Williams 1977). Analiza „suprastructurală” întreprinsă de Gramsci a făcut posibil dialogul dintre perspectiva antropologică asupra culturii și dicutarea marxistă a ideologiei și a conștiinței (în special sub forma falsei conștiințe). Concepția antropologică a fost deseori criticată pentru caracterul ei implicit consensual, pentru accentul pus doar pe „rețelele de semnificații” (Geertz 1973), ce leagă oamenii în entități culturale aparent coerente.

Noțiunea de „cultură” ignoră sau chiar ocultează faptul că omenirea este alcătuită dintr-o multitudine de procese aflate în interconexiune, ce nu pot fi dezamblate fără falsificarea realității. Realismul și esențialismul, transformarea unor concepte din științele sociale în astfel de fragmente și dotarea lor cu o realitate pe care nu o au constituie marea problemă a științelor sociale. Pentru Eric Wolf, doar prin „înțelegerea acestor denumiri ca mănunchiuri de relații și plasarea lor, din nou, în contextul din care au fost abstrase, putem spera să evităm concluziile eronate și să sporim capacitatea noastră de înțelegere” (Wolf 2001: 1). Alternativa ar fi o regândire a istoriei științelor sociale, o istorie analitică și un dialog cu Marx.

Postulatele sociologiei, prin intermediul cărora aceasta s-a desprins ca știință autonomă în secolul al XIX-lea sunt, crede Wolf, patru: **1.** în cursul vieții sociale indivizii intră în relații unii cu alții. Aceste relații pot fi abstrase din contextul economic, politic sau ideologic, în care se află, și tratate *sui generis*; **2.** ordinea socială depinde de dezvoltarea și extinderea relațiilor, sociale între indivizi. Cu cât este mai mare densitatea și volumul acestor relații, cu atât este mai ordonată societatea. Dezvoltarea unor relații numeroase și diverse diminuează pericolul polarizării societății în clase și al antagonismului dintre acestea; **3.** existența și menținerea ordinii sociale este legată de existența și propagarea unor credințe și obiceiuri comune între indivizii ce participă la această ordine. Consensul moral favorizează dezvoltarea maximă a raporturilor sociale; așteptările legate de pura utilitate, precum exercițiul rațiunii, cu caracter pur tehnic, tind să le slăbească și **4.** dezvoltarea relațiilor sociale și dominația obiceiurilor asociate cu credințele fundamentează o societate concepută ca totalitate de relații sociale între indivizi. „Relațiile sociale alcătuiesc societatea; societatea, la rândul ei, este lăcașul coeziunii, unității ei și se pot atribui ordinea și previzibilul. Dacă relațiile sociale sunt bine rânduite și repetitive, societatea are o structură internă stabilă. Dimensiunea acestei structuri este proporțională cu intensitatea și amploarea relațiilor sociale. Acolo unde acestea sunt vizibil mai puțin intense și frecvente, societatea își cunoaște limitele” (Wolf 2001: 7).

Problema postulatelor ce întemeiază științele sociale clasice – și, cu unele modificări, și pe cele de azi – este că ele duc spre o concepere a relațiilor sociale nu doar ca autonome, dar și ca deținând o cauzalitate proprie, independentă de contextul economic, politic și ideologic. Aceste „relații sociale”, fiind rupte de

contextul în care ființează, statul-națiune va fi imaginat ca o structură de relații sociale datorate consensului moral, mai curând decât ca un nod de relații economice, politice sau ideologice, aflat în conexiune cu alte asemenea noduri. Relațiile sociale și nu forțele economice, politice și ideologice devin motorul principal al teoriei ideologizate. Aceste relații sociale producându-se în „cercul vrăjit” al statului-națiune, principalii actori în istorie sunt văzuți ca state-națiune, obiecte mânate din interior de propriile relații sociale (Wolf 2001: 7).

Teoriile marxiste ale ideologiei sunt, și ele, supuse unei critici dinspre științele sociale, datorită neglijării modului în care sistemele de semnificații nuanțează și întrupează din punct de vedere socio-cultural formele de conștiință și ideologiile, sau, așa cum sintetizează Comaroff & Comaroff opoziția dintre cele două perspective: „dacă cultura pare să aibă nevoie de putere pentru a o face completă, atunci, ideologia și conștiința par să aibă nevoie de o doză bună de semantică” (Comaroff și Comaroff 2002: 208). Hegemonia gramsciană asigură, aparent, rezolvarea disputei. Dacă adăugăm culturii, așa cum este ea văzută, de obicei, în antropologie și sociologie, o doză de putere din analiza de tip marxist, problema pare rezolvată. Această perspectivă este însă una de tip „carte de bucate”, ce adaugă lucruri disparate, scoțând la sfârșit, urmând „rețeta”, produsul dorit.

Nu susțin că folosirea „hegemoniei” ar rezolva dilemele interpretării și analizei problemei complexe a etnicității din spațiile postcoloniale și postsocialiste. Ceea ce ar putea aduce, în plus, față de perspectiva lui Georg Lukács, pe care se bazează Anton Allahar, este o articulare a unui demers critic marxist cu cercetări privind cultura și deschiderea spre teoriile privind formarea subiectivităților în lumea contemporană.

Faptul că, în final, sociologul canadian vorbește despre un naționalism „autentic”, opus celor fals-ideologice, cum ar fi naționalismul clasei muncitoare, nu arată decât inadecvarea sau parțialitatea modelului analizei conștiinței de clasă preluat de la Lukács și tendința de a crea dihotomii esențializate, tendință ce provine din folosirea unui discurs științific insuficient de critic. (Neo)marxismul poate funcționa la fel de naiv și ideologic ca alte teorii sociale, mai ales atunci când, contrar impulsurilor sale radical-critice, își consideră instrumentarul teoretic ca lipsit de istoricitate.

BIBLIOGRAFIE

1. BAHRO, RUDOLF, *The Alternative in Eastern Europe*, Londra, New Left Books, 1979.
2. COMAROFF, J. și J.L., 2002 (1991), *Of Revelation and Revolution*, vol. 1, *Christianity, Colonialism, and Consciousness in South Africa*, Chicago, University of Chicago Press.
3. FEUERBACH, LUDWIG, *Esența creștinismului*, București, Editura Științifică, 1961.
4. GEERTZ, CLIFFORD, *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, New York, Basic Books, 1973.
5. GRAMSCI, ANTONIO, *Intelectuali, literatură și viață națională*, București, Editura Univers, 1983.

6. HANDLER, RICHARD, *On Dialogue and Distructive Analysis*, in „Journal of Anthropological Research”, 1985, 41.
7. HANDLER, RICHARD, *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1988.
8. HARVEY, DAVID, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell, 1989.
9. JAMESON, F., *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Londra, Verso, 1991.
10. MANDEL, ERNEST, *Late Capitalism*, Londra, Verso, 1978.
11. MANNHEIM, KARL, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge*, Londra, Routledge & Kegan Paul, 1936.
12. MARX, KARL și ENGELS, FRIEDRICH, *Ideologia germană*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956.
13. MARX, KARL și FRIEDRICH ENGELS 2006 (1848). *Manifestul Partidului Comunist*, București, Editura Nemira.
14. MARX, KARL, *Capitalul*, vol. I, București, Editura Politică, 1960.
15. ONG, AIHWA, *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*, Durham și Londra, Duke University Press, 1999.
16. SMITH, A.D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Basil Blackwell, 1986.
17. SMITH, A.D., *Myths and Memories of the Nation*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
18. SMITH, A.D., *Naționalism și Modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism*, Chișinău, Editura Epigraf, 2002.
19. WILLIAMS, RAYMOND, *Marxism and Literature*, Londra, Oxford University Press, 1977.
20. WOLF, ERIC, *Europa și populațiile fără istorie*, Chișinău, Editura Arc, 2001.
21. WOLF, ERIC, *Envisioning Power: Ideologies of Dominance and Crisis*, Berkeley, Los Angeles and Londra, University of California Press, 1999.